

УДК 502.7(477-4)

Стойловський В.П., канд. біол. наук, доц.
Одеський національний університет, кафедра зоології,
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65026, Україна

СОЗОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Проаналізовано стан та перспективи розвитку природно-заповідного фонду в Одеській області. З'ясовано основні напрямки створення нових та розширення площі існуючих заповідних об'єктів у регіоні. Показано механізми оптимального розміщення заповідних об'єктів у різноманітних природно-кліматичних зонах Одеської області.

Ключові слова: біорізноманіття, охорона природи, заповідність, природне середовище.

Усвідомлюючи важливість збереження природи для майбутніх поколінь і прагнучи увійти повноправним членом в Європейське співтовариство, Україна прикладає значні зусилля в області збереження біорізноманіття і розширення природно-заповідного фонду. Разом з тим, знаходячись на порозі третього тисячоліття, необхідно критично розглядати свої досягнення в природоохоронній галузі. За останні роки в країні досягнуті реальні успіхи по багатьох позиціях природоохоронної науки і практики. Площа природно-заповідного фонду з часу незалежності України зросла майже в два рази за рахунок створення нових і розширення територій існуючих заповідних об'єктів і зараз становить 3,2% від загальної площі країни. Цей показник більш ніж в два рази вищий, ніж у Росії (1,5 %), однак, загалом, відсоток заповіданих територій в Україні на порядок нижчий, ніж в розвинених європейських країнах [1]. Крім того, частка заповідних територій у різних адміністративних підрозділах країни неоднакова. Найбільш благополучними в цьому відношенні є західні області України. Тут відсоток заповіданості сягає 15 % (Львівська, Івано-Франківська області). Найменший показник заповіданості припадає на південні області. Такий стан пов'язаний, насамперед, з типом господарської діяльності, яка охоплює великі території. Так, наприклад в Одеській області головна спрямованість впливу людини на природні комплекси визначається його сільськогосподарською діяльністю (86,8 % земель). У зв'язку з цим в області, що складає 5,5 % території України, охороняється лише 3,5 % загальної площі. При цьому природно-заповідні об'єкти суворої охорони складають лише 1,38 %. Ці показники області, найбільш багаті прісноводними і солонатоводними лиманами, дельтами великих рік, які мають у своєму складі угіддя міжнародного значення, велику кількість рідкісних та зникаючих видів рослин (52 види), птахів (46 видів), ссавців (10 видів) [2], явно недостатні і мають бути поліпшені.

Інтенсивне господарське освоєння краю протягом XIX-XX століть призвело до радикальної трансформації природних степових і лісостепових ландшафтів.

Залишки цих ландшафтів у межах області зустрічаються вкрай рідко, та й ті, по суті, є значно "антропогенізованими". На даний час у області панують агроландшафти та урбанізовані ареали з дуже високою часткою оброблюваних земель, із штучними лісонасадженнями, з розвинутою техногенною інфраструктурою. Це супроводжується погіршенням якості природного середовища щодо умов існування окремих видів рослин, тварин і біоценозів у цілому. Чисельність багатьох видів флори і фауни краю загрозливо зменшується, а деякі вже знаходяться на межі повного зникнення.

На даний час природно-заповідний фонд Одещини разом з територіями, які зарезервовані, складає 120 об'єктів і територій. Вони представляють найбільш характерні, неповторні, історично значущі ландшафти крайнього південного заходу України.

Найбільш відомим і цінним у цьому плані є Дунайський біосферний заповідник з площею біля 47 тис. га, створений Указом Президента України від 10 серпня 1998 року. Ця територія ще в 1977 році отримала рамсарський статус як водно-болотне угіддя міжнародного значення. Це диктує необхідність особливого відношення до цього об'єкта як до унікального, практично незміненого природного комплексу середньостепової провінції Задністровсько-Причорноморської низовинної області.

Другим по значенню серед об'єктів природно-заповідного фонду області може стати національний природний парк "Нижньодністровський" (30 тис. га), робота по створенню якого завершується у 2000 році. Проте це суттєво не змінить показник заповідності в Одеській області. Тому проблема розширення природно-заповідного комплексу сьогодні залишається актуальною і буде такою в найближчому майбутньому. Все ж важливо підкреслити, що в Одеському регіоні наявні значні ресурси водно-болотних угідь, які представлені угіддями міжнародного і національного значення. Вони відіграють важливу роль у системі забезпечення трофічними, захисними, біотопічними потребами багатьох тварин і рослин, особливо на критичних стадіях їх розвитку. Ці території спільно з водно-болотними угіддями Західної Палеарктики і Середземномор'я складають функціонально пов'язану систему географічно однорідних, але біоценологічно роз'єднаних елементів середовища мешкання організмів. В межах цієї системи повинна здійснюватися широка і безперешкодна панміксія тварин, особливо птахів і ссавців. На цій основі необхідно розглядати можливі шляхи формування різних природно-заповідних об'єктів.

Разом із тим треба зазначити, що для збереження існуючого видового різноманіття та розширення природно-заповідного фонду області необхідно створювати мережу територій, що охороняються не тільки в причорноморській смузі, але й у степовій та лісостеповій ландшафтних зонах. Дещо в цьому плані вже робиться. Так, наприклад, серед запропонованих до створення нових природоохоронних об'єктів біля 20% перепадає на лісостепову зону. Цей відносно високий відсоток віддзеркалює стурбованість суспільства станом видового різноманіття степових та лісостепових комплексів флори, які зазнають найбільшого антропогенного тиску.

В Одеській області, розташованій на стику різних ботаніко-географічних та зоогеографічних рубежів, чітко позначені природні регіони, які найчастіше виділяються в ранзі фізико-географічних провінцій. Частина їх розташована і на те-

риторіях сусідніх держав, з якими межує Україна. Питання формування регіональних природно-заповідних територій є дуже актуальним і потребує спеціальних розробок, в яких будуть враховані потреби і особливості законодавства різних країн. Необхідно розробити перспективні мережі міждержавних природно-заповідних територій, які б враховували особливості прикордонних природних регіонів у дельті Дунаю та в пониззі Дністра.

Регіональна політика в галузі формування природно-заповідної мережі повинна виходити з світової концепції охорони довкілля, розробленої людством. Ця концепція включає досвід міжнародних організацій та прийняті ними рішення, документи, конвенції (Рамсарська, Бернська, Бонська та ін.) [3, 4]. Вона передбачає гармонійні стосунки суспільства з природою, за яких зростання добробуту людства не повинно виходити за межі екологічних можливостей певного регіону. Розвиток природно-заповідної мережі територій та об'єктів Одеського регіону повинен забезпечувати збереження та відновлення різноманіття природи на всіх рівнях організації живого, ландшафтів, генофондів рослинного та тваринного світу. На всіх рівнях, в тому числі регіональному та локальному, природно-заповідна мережа повинна вирішувати також певні соціальні та народногосподарські завдання — ресурсно-економічні, рекреаційні, екологічні, освітні, виховні.

Основні завдання подальшого формування мережі природно-заповідних територій Одеського регіону пов'язані з напрямками, які викладені в Програмі розвитку заповідної справи в Україні, прийнятій Верховною Радою у 1994 р. Програма вимагає визначення стратегії розвитку заповідної справи, зміцнення наукових, організаційних, правових, фінансових, матеріально-технічних основ її розвитку, оптимізації мережі природно-заповідних територій, активізації наукових досліджень на базі природно-заповідних територій тощо. Концепція розвитку заповідної справи передбачає зростання її суспільного значення для розвитку держави та народу України, оптимізацію та розвиток мережі територій, що охороняються, з метою забезпечення охорони біорізноманіття, ландшафтів, зміцнення бази для проведення екологічного виховання та здійснення екологічного моніторингу.

Основними напрямками оптимізації мають бути:

1. Збільшення загальної площі природно-заповідних територій з тим, щоб відсоток охорони досяг до 2005 року в цілому по Одеській області 4-5%, а в окремих районах — 9-10%. Це буде сприяти забезпеченню репрезентативності мережі за флористичними, фауністичними, фітоценотичними, ландшафтними та іншими показниками.

2. Пріоритетний розвиток групи об'єктів високої категорії охорони, насамперед поліфункціональних (національних природних парків, регіональних природних парків, заказників тощо).

3. Першочерговий розвиток тих категорій, в яких поєднується охорона об'єктів природи і краєзнавчих, меморіальних, архітектурних цінностей. Це слугуватиме збереженню територій, що охороняються, — природних та історико-культурних. Міжнародний досвід свідчить про перспективність такого зближення. Використання міжнародного досвіду, активна участь у міжнародних програмах, приєднання до міжнародних конвенцій і програм є дуже важливими для Одеського регіону.

Мережа природно-заповідних територій може розглядатись як регуляторна

підсистема в загальному комплексі еко-, агро-, урбосистем [6]. Тому кожен природний регіон мусить мати систему таких територій, які забезпечують природну рівновагу, дозволяють мати типові (вузлові) екосистеми, що виділяються на еталонній території (у заповіднику, в заповідному ядрі національного природного парку). Така мережа може складатись або із невеликої кількості значних за площею об'єктів, або із численних невеликих за площею заповідних територій [5].

Всі ці питання мають вирішуватись, виходячи з особливостей конкретних груп рослин та тварин із врахуванням місцевих соціально-економічних обставин. Дослідження показали, що розріджена мережа із великих за площею об'єктів не зможе попередити інтенсивні процеси ізоляції та зникнення невеликих місцевих популяцій тварин. Проте повне вимирання видів спостерігається рідко, оскільки є природоохоронні території значної площі [5]. Для тварин, що мають осідлий спосіб життя, та для рослин більш вдалим буде створення невеликих, але численних природоохоронних територій. Бажано, щоб ці території розміщувались неподалік одна від одної і з'єднувались екологічними коридорами.

Щодо збереження еталонів природних комплексів, то наявність мережі малих природно-заповідних територій для цього недостатня, оскільки вони не можуть забезпечити саморегуляції та стійкості місцевих екосистем. В цьому випадку потрібні території значної площі з буферними смугами по їх периферії, які завжатимуть антропогенним впливам.

Таким чином, при проектуванні регіональних природно-заповідних мереж доцільно включати до них території та об'єкти різної площі — як великі еталонні об'єкти, так і численні невеликі за площею території — заповідники, пам'ятки природи, заповідні урочища. У зв'язку з прийнятою Україною і викладеною у "Програмі перспективного розвитку заповідної справи в Україні" концепцією зближення двох ліній охорони в Україні (об'єктів природи та об'єктів культури) — бажано у складі цієї мережі мати також цінні об'єкти природи, які водночас мають краєзнавчу, історичну, етнокультурну, меморіальну цінність. Це, насамперед, території регіональних ландшафтних парків, деякі пам'ятки природи, зокрема, меморіальні дерева, деякі парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва тощо.

Перспективним є також створення у прикордонних місцевостях міжнародних заповідних територій, передусім національного природного парку (Україна + Молдова), опрацювання з відповідними міжнародними організаціями питання про надання Дунайському біосферному заповіднику міжнародного статусу (Україна + Румунія)*. Так, Українська частина дельти Дунаю являє собою частину всієї дельти Дунаю. Румунська і Українська частини дельти являють собою єдину гідрологічну, геоморфологічну і ландшафтну систему з досить однотипним складом рослинного та тваринного світу. За своєю природоохоронною цінністю та за значенням для екологічного стану не тільки західного, але й усього Причорномор'я дельта Дунаю, без перебільшення, є об'єктом світового масштабу.

Створення нових і розширення існуючих заповідних територій різних категорій у Причорноморському регіоні дозволить замкнути ланцюг екологічних ко-

* 14 серпня 1998 р. представники України, Молдови, Румунії підписали документи по організації Єврорегіону "Нижній Дунай", до складу якого увійшла Одеська область.

ридорів, які зв'яжуть Одеську область з природно-заповідними комплексами північно-східної частини країни, а також Українське Придунав'я з Карпатським біосферним заповідником по басейнах Прута і Дністра. Це забезпечить можливість дрейфу генетичних тваринних ресурсів, особливо птахів, що переміщуються вздовж цього напрямку в період весняних і осінніх міграцій.

Література

1. Національна доповідь України про збереження біологічного різноманіття / під ред. Я. І. Мовчана, Ю. Р. Шеляга-Сосонка. — К.: Мінекобезпеки України. — 1997. — 30 с.
2. Червона книга України. Тваринний світ / під ред. М. М. Щербак. — К.: Українська енциклопедія, 1994. — 462 с.
3. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979) // Міністерство охорони навколишнього середовища та ядерної безпеки України. — К., 1998. — 76 с.
4. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як місця існування водно-болотних птахів (Рамсар, 1971) // Міністерство охорони навколишнього середовища та ядерної безпеки України. — К., 1995 — 7 с.
5. Андрієнко Т. Л., Клецов М. Л., Прядко П. І. Напрямки розвитку природно-заповідної мережі України та роль регіональних мереж в ній // Міждержавні природно-заповідні території України. — Київ, 1998. — С. 7-13.
6. Реймерс Н. Ф., Штильмарк Ф. Р. Особо охраняемые природные территории. — М.: Мысль, 1978 — 295 с.

Стойловский В. П.

Одесский национальный университет, кафедра зоологии,
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65026, Украина

СОЗОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНОГО ФОНДА В ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

Резюме

Впервые детально проанализировано состояние и перспективы развития природно-заповедного фонда в Одесской области. Обозначены основные направления создания новых и расширения площади существующих заповедных объектов в регионе. Показаны механизмы оптимального распределения заповедных объектов в различных природно-климатических зонах Одесской области.

Ключевые слова: биоразнообразие, охрана природы, заповедность, природная среда.

Stoilovsky V. P.

Odessa National University, Department of Zoology,
Dvoryanskaya St., 2, Odessa, 65026, Ukraine

SOZOLOGICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF NATURE-RESERVED FUND IN THE ODESSA REGION

Summary

The state and perspectives of development of the nature-reserved fund in the Odessa's region has been parsed for the first time. The main directions of organization the new and expanding of the existing area reserved objects in the region has been designated. The mechanisms of optimal allocation of the reserved objects in various natural-climatic zones of the Odessa's region are shown.

Keywords: biodiversity, nature protection, reserving, environment.